

Byablaskan

Nr 1 Mars 2006 • Sundoms Informationstidning

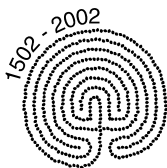

Skära

Sid 4. Om rior, skördar & tröskning

Sid 11. Skidtävling

Sundom

Vårvindar
friska, leka
och viska....

Foto: Okänd

Byablaskan även på Internet:
www.sundom.se

Innehåll

Redaktören har ordet	2
Ny värmepump i Bygdegården	3
Om rior, skördar och tröskning.....	4
Dialektrutan.....	8
En sann historia från Spökbacken	8
Ortnamnsrutan	10
Anslaget	11

Redaktören har ordet

Våren är i antågande. Många ser fram emot härliga skidturerna på isen, med sol och apelsiner som följeslagare. Andra börjar planera för vilka fröer som ska sättas och konstaterar att vissa borde redan ha satts!! Självtänker jag varje år att nu ska jag anteckna *när* jag sätter alla fröer, *när* de kommer upp och *vilka* växter som blev favoriter till nästa år. Problemet är bara att jag tänker det varje år!! Det sägs att man alltid kan bli bättre. Tur är väl det!

I det här numret kan ni läsa om den nya värmepumpen som installerats i Bygdegården, om hur åkerbruket gick till förr i tiden då rian nyttjades som lagringsutrymme och då allt skördarbete skedde manuellt. Byautvecklingsgruppen bjuder in till ett möte med Luleå Kommunala Renhållning, för att diskutera sophämtningen i byn. Vi hälsar än en gång barn och ungdomar välkomna att skriva eller rita något som ni vill berätta om.

Med önskan om en härlig vår till Er läsare.

Maria Jonsson

Ny värmepump i Bygdegården

Uppvärmningskostnaden i Bygdegården har under de två senaste åren ökat dramatiskt. Under förra året kostade värme och belysning mer än 80 000 kronor. Det har gjort att styrelsen för bygdegården beslutat investera i en modern klimatanläggning för att nedbringa energikostnaderna. Ett stort tack till Sundoms IF och Byautvecklingsgruppen som har lämnat generösa bidrag till investeringskostnaden.

Valet av värmepump blev ett modernt luftkonditioneringsaggregat som ger en effekt upp till 8 KW och som tillför värme från uteluften vid utetemperaturer ända ner till -20 grader men även kyla och/eller avfuktning om det är för hög värme i samband med många besökare i stora salen under varma sommarkvarnar. Värmepumpprincipen innebär att aggregatet absorberar värme från utomhusluften och överför värmen till luften inomhus.

Den nya anläggningen innebär inte att befintliga element kan stängas av. Luftvolymen i Bygdegårdens lokaler är så pass stor så att anläggningen ska ses som ett komplement till befintliga termostatstyrda element. Förbrukningen av energi kommer att sänkas betydligt men fortfarande måste basvärmen, särskilt under kalla vinterdagar, tas från de traditionella värmeelementen.

Värmepumpen arbetar fullt automatiskt och det innebär normalt att de som nyttjar lokalerna inte behöver vidta några åtgärder. När det förekommer fysiska aktiviteter i lokalerna som exempelvis gymnastik eller annan idrott kan aggregatet behövas stängas av. I sådana fall måste den som är ansva-

rig för verksamheten meddela Nils-Erik Larsson för att få instruktioner. **Strömmen får inte brytas.** Ett särskilt manöverdon ska användas och när aktiviteten är slut måste återställning till normaldrift ske på rätt sätt för att inte anläggningen ska skadas. Det är även viktigt att rätt innetemperatur och driftform ställs in med manöverdonet. Under vintermånaderna måste takfläktarna vara igång hela tiden och dörren ut till kapprummet ska vara öppen när lokalerna inte används.

Eftersom alla moderna klimatanläggningar arbetar i kombination med befintliga värmekällor är det viktigt att inte ändra på basinställningarna av termostaterna. Allt är anpassat för att få en behaglig inomhusluft och kombinationen luftkonditioneringsaggregat och befintliga värmeelement har ställts in av Johnny Sundvall som även skött installationen. Om Du har särskilda frågor om anläggningen så fråga gärna Johnny.

*Bygdegårdsföreningen
Rolf Höglund*

Om rior, skördar och tröskning från förr

Här berättar Ingvar Nilsson om hur åkerbruket fungerade under hans barndom. Vi får ta del av fakta kring Rian som förvaringshus, hur skörden gick till både före och efter skördemaskinens inträde mm. Följ med på en resa bakåt i tiden.

Text och illustrationer: Ingvar Nilsson

Rian

Rian var en stor byggnad. Den var att finna vid varje gård där man bedrev regelbundet jordbruk. Rian var nästan alltid försedd med eldstad för torkning av inbärgad skörd. Rian var placerad på avsevärt avstånd från övrig bebyggelse, av samma orsak som häbbaret. Där förvarades sådant som hörde till basfödan och skulle kunna skyddas om eld uppstod i annat hus på gården. Riorna var ju ett nödvändigt magasin vid bärgning av åkrarna om hösten liksom ladorna vid höbärgningen. Till riornas interiör fogades ganska snart en eldstad, en tegelmur, ofta i jätteformat. Delorsaken till detta var att finna i ”Gammälåkern”.

Åkerbruket

Nästan sedan urminnes tider har åkerbruket fungerat som följer: Man plöjde, harvade, gödslade och sådde korn och havre och i enstaka fall även råg men alltid på samma areal år efter år. Då uppstod så småningom ”Gammälåkern”. Följden av detta blev att de växande åkrarna blev mycket frodiga både till stråna och axen, men som regel orkade inte de förra bära de senare och vid regn och hårdare vindar

lades alltsammans ned och skörden försenades. Därmed kom man in i sämre torkperioder och åtgärder måste vidtagas. De befintliga riorna försågs med en mur för eldning.

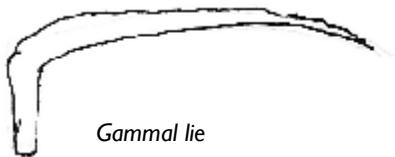
Här måste något sägas om hur det gick till att ta vara på den skörd, som skulle komma in i riorna. I många, många år var detta ett tungt, manuellt arbete i vilket kvinnor såväl som män deltog. Skäran, som byasmederna tillverkat av uttjänta hemsmidda

Skära

liar, var det enda redskap som stod till finnes. I enstaka fall kunde delar av åkern skördas med lie. Där stod skördearbetarna, av båda könen,

ung och gammal, sida vid sida, från morgon till kväll med böjda ryggar. Såväl ryggar som handleder angreps av värk som kunde kännas långt efter skördetiden.

Gammal lie

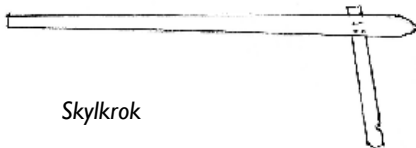
Skördemaskinen

Den stora, positiva händelsen inträffade på åkrarna när skördemaskinen gjorde sitt inträde. Den gjorde skäl för ordet 'Återanvändning'.

En uttjänad slättermaskin kunde med några ingrepp och tillägg förvandlas till en skördemaskin, som visserligen inte befriade från att "kröka ryggen" men gav tillfälle för skördemänniskorna att "räta ryggen" oftare. Den kunde med häst och tvenne karlar, ibland en kvinna, skörda stora arealer på mycket begränsad tid. Sedan var det bara att binda det skördade materialet i kärvar.

Skyllarna

Sättet att torka skörden är nog lika gammalt som åkrarna själva. Man hade långa, smala trästängersneser- som i regel var hyvlade, stötte ner dem i jorden och via skylkroken hissades tjugo kärvar upp och sedan spetsades på snesen. Det var ett tungt arbete, i synnerhet

Skylkrok

om kärvarna var färska och försedda med mycket gräs. Skyllningen skulle verkställas "innan såola kom upi snäisodd'n".

Den andra positiva händelsen ute på åkrarna var när snesorna halverades

med plats för tio band. Då behövdes ingen skylkrok. Man skylade minst tre gånger fortare enbart med handkraft.

Snesar; för 20 och 10 kärvar

med plats för tio band. Då behövdes ingen skylkrok. Man skylade minst tre gånger fortare enbart med handkraft.

Råg

Att så råg var ingen allmän företeelse i byn, men den förekom. Självt minns jag bara två exempel: På Berget och "isi Nilslärs". Rågen skulle, för att ge god skörd, sås på hög självdränerad mark. Nilslärsan hade tillgång till den så kallade "Aborrbacken", ett område ett stycke ovanför Östrevikens utlopp och i närheten av rian. Det var på farfars tid man sådde råg på Berget, alltså före 1926. Plats för rågen var den högsta punkten i "Gårdsgården", den så kallade "Råningsknabben". För torkningen reste man timmerstockar av sex tums grovlek. I dessa borrhade man in starka pinnar med omkring trettio centimeters mellanrum. Sedan placerade man långa, smala trästänger mellan pinnarna. På dessa stänger lades de långa rågkärvarna. Råghässja kallades en sådan före-

Skyl-lyft

teelse. Man använde en skylkrok men i mindre format än den som användes vid kornskylning. En sådan finns att beskåda i Ingvars sommartorp. Om tröskning av råg längre fram.

Hur blev det med Gammälåkern?

Den lades ned, vilket skedde i stort sett de första årtiondena av förra århundradet. Men inte nog med detta, allmänt började jordbrukarna att plöja större och större arealer årligen. Man gick hårt åt med de gamla lindorna. Sedan blandade man frö till timotej och klöver i utsädet, som följande år gav riklig skörd. Aldrig spannmål på den plöjda jorden mer än ett år.

Jag minns att det var Oskar, min två år äldre bror som tog initiativ till utökad höstplöjning. Pappa var inte riktigt med från början och Oskar fick höra följande:

- Bo tantj do djiva kreka dill vörntern?

Men han fogade sig mycket snart i det skeddä. Med det nya systemet såg korn och havretégarna annorlunda ut. Stråna, de stod så raka under sina bördor, de gungande axen och grödan var mycket lättare att skörda. All eldning kunde upphöra. Jag minns inte när någon eldning förekom i vår ria, men jag minns att Pappa och hans bror, Adolf rev ned den stora muren i rian på 20-talet. Därmed utökades också utrymmet för skörden. Jag minns också att vi hade som regel 200 storskyllar varje år.

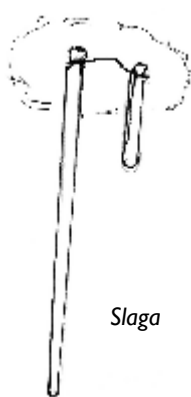
Jordbrukets storhetstid

En viss ”storhetstid” för jordbruket hade randats. Den första jordbrukstraktorn hade kommit till byn. Det var Bror Johansson och Nils Nordgren som stod för inköpet. Hästarna, som hade haft tunga och långa dagar i höstplöjningen kunde nu lugnt beta i hagen sedan traktorn gjort sitt inträde. Men att de stod på avskrivning, det visste de ju inte.

”Bärga skörden in...”

En ria var som regel indelad i tre stora rum; logen, rum för skörden och halmhuset. I ena ändan var logen (läön). Där stor tröskmaskinen och där skedde själva tröskningen. Mittrummet var det största och dit kom den bärgade skörden. Där fanns eldstaden/muren för torkning. På stora bjälkar, som nådde mellan väggarna, låg långa smala trästänger på vilka skörden lades upp. Rummet hade innertak, som togs ned i samband med att muren revs.

Om tröskning

Slaga

Den äldsta metoden för tröskning skedde med slagan, ett redskap som var lätt att hantera. Man lade ut kärvar på loggolvet och sedan gick man i rad och svängde slagans övre del, varv på varv, över kärvarnas axända till dess att

kornen lossnade. Sedan sopade man ihop den friställda varan, ett verkligt manuellt arbete.

Tröskmaskinen var en robust skapelse. Den hette Stiftverket och fick sitt namn efter sin konstruktion. Inuti fanns en tunna av stålplåt försedd med långa taggar, 10 cm. Tunnan sattes i hög rotation och kärvarna matades in. I början hölls stiftverket igång endast av manuell arbetskraft. Arbetet utfördes av tvenne karlar och det var mycket krävande. Min farbror Adolf, född 1881, hade prövat detta arbete. Den manuella kraften avlöstes vid anskaffning av hästvandringar. Det var en järnkonstruktion som låg på fast stenbädd utanför logen och som var kopplad till stiftverket med långa järnstänger. Den hölls igång av hästen som gick runt, runt med i regel den yngste i familjen som kusk. Undertecknad kan livligt berätta om detta jobb. Hos oss tog tröskningen en hel vecka. Avslutningen firades alltid med väfflor.

En mycket annorlunda tröskvandring har funnits hos Markus. Den var faktiskt ett konstverk av trä. Den bestod bland annat av ett jättehjul av trä med stora tråkuggar och med koppling till stiftverket inne i rian. Den drogs av häst. Jag kan inte erinra mig att jag sett något liknande.

Motordriven tröskning av råg

Ettdera slog man kärvarnas axända upprepade gånger mot en vägg eller stack man in kärvarnas axända några ögonblick i stiftverket. Alla metoder

om tröskningen upphörde sedan Sven Engelmark inköpt det motordrivna tröskverket till byn. Det var mycket lätt att flytta mellan gårdarna och ett arbete som förut tagit dagar kunde nu avklaras på en dag. Vilka tider!

Rior som bagarstugor

Av fyra rior som innehöll bakugn finns endast en kvar idag ibyn. Den är den ”opi Frek”. Den kommer till användning både nu och då. I ”Spegel” har funnits en ria med bakugn men både hus och ugn är numera rivna. Men i ”Spegel” fanns något mer. Sommartid bodde familjen i rian. Där åt man och sov. I den stora muren var anordnad en kokmöjlighet, en tillfällig spis för matlagning.

”Ärik-Härs” har haft bakugn i sin ria. Den brukade min Mamma ”hyra” en dag eller två i början av juli för bakning av slätterlimporna, då vi själva flyttade ut till vår bagarstuga.

Tillsammans-ägare av rior

”Övre- och Nedreläss” hade sin ria tillsammans. Den stod vid Gussövägen mitt emellan gårdarna. Även båda Markusgårdarna har rian tillsammans än i dag.

Här måste Bonniers Lexikon få sista ordet:

”RIA: torkhus för säd: Nu ur bruk.”

Dialektruta

Spökbäcken

Ve som leva i däg, veta mäir om bo som heet uti verla än dom som leevd firi äss. Ve hå jo TV, Radio oso åall tiddningan. Förr sat män främfor bröso o prata om he so hetä runt om. Ibländ bär ä a dill nägar spökhistori. He jer i tukar ej so kām frām upa diher rådan.

Mila Gämmälstän o Reotvöjk firns Spökbäcken. Pa tjögotärlä vär ä mitji vännligt prata om at he spökä isi bäcken. Äin sag ätt o äin sag nä äinne, o he ståo dill o me uti Kurirn om hekkän. Jö vär just i börjän a skåolara, o jö minns män vär so redd om män leotä upa dass ett he hädd vortä mörkt el män leotä bäki kneot'n. Män sag näntöng so sag eot som i menits, o historiän värt fläir o fläir. He färns i förklaring: Hån so äägd stjiftä hädd djemt nä peningo ini marka, o hul a lejtt at dom , trådd män.

Jö sko bara berett äi a historien som cirkulerä ini häima o kvelan: He vär äin so hädd sött i ståor menitj so vär witkleedd, vär eotan heovd, fektä värrä ve arman o stjäggläsä

- Huri kot män stjäggläs eotan heovd?

-Ja, bo sko jö veta?

Spökbäcken jer kväär, män hån jer djärt om so hån ”kröök” at i änä håll. O bors spökä hä toj vegän, he jer å öngän so väit.

(Se översättning nästa sida) red anm.

Ingvar Nilsson

En sann historia från Spökbäcken

En yngling från Börjelslandet, som längre fram blev min svåger, hade på uppdrag av sin far att göra en kvarnresa till Gammelstad, tidigt en vintermorgon. Rustad med häst, släde och kornsäckar bar det iväg. Han var då femton år. Det var vanligt på ”den tiden” att både pojkar och flickor fick börja tidigt och hjälpa till i hemmen. Vid kvarnen var en kö med hästar och slädar. ”Den som kommer först till kvarn...”

Så det blev kväll innan ynglingen, nerbäddad bland mjölsäckarna, kunde starta hemresan. Och han hade inte just mer än börjat så kom han att tänka på Spökbäcken. Den måste han ju passera. Men innan kvarnlasset var framme i backen så sov kusen. Då han så småningom väcktes av sin far, stod häst, släde och kusk framför staldörren hemma i Börjelslandet. ”Slutet gott, allting gott”

(Berättat direkt till mig)

Ingvar Nilsson

Dialektruta (översättning)

Spökbacken

Vi som lever i dag, vet mer om vad som händer ute i världen än de som levde före oss. Vi har ju TV, Radio och så alla tidningar. Förr satt man framför brasan och pratade om de som hänt runt omkring. Ibland bar det iväg till någon spökhistoria. Det är en sån´ som kommer fram på de här raderna.

Mellan Gammelstad och Rutvik finns Spökbacken. På tjugutalet var det mycket vanligt att prata om att det spökade i backen. En såg ett och en annan såg något annat och det stod till och med i Kuriren om detta. Jag var just i början av skolåldern och jag minns att man var så rädd om man måste ut på dass sedan de blivit mörkt eller om man måste ut bakom knuten.

Man såg någonting som såg ut som en människa och historierna blev fler och fler. Det fanns en förklaring. Den som ägde skiftet hade gömt penningar i marken och höll på att söka igenom dem, trodde man.

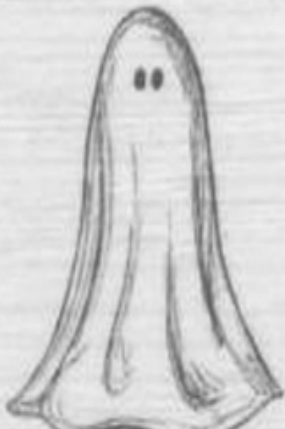
Jag ska bara berätta en av alla historier som cirkulerade i hemmen om kvällarna. Det var en som hade sett en stor människa som var vitklädd, var utan huvud och fäktade värre med armarna och skägglades.

- Hur kunde man skägglas utan huvud?

- Ja, vad ska jag veta?"

Spökbacken är kvar, men den är omgjord och den kröker åt ett annat håll. Var spökerna har tagit vägen, det är det ingen som vet.

Ingvar Nilsson

Spöket på bilden har inget med Spökbacken att göra. (Red anm)

Sundoms Snickeri har ny hemsida

Ni vet väl om att det går att köpa möbler och andra snickerier tillverkade i Sundom?

Kika in på
www.sundomssnickeri.se

Per Nordgren

Ortnamnsrutan

Nu är vi inne i årstiden då vi här i norr längtar efter solen. Vi iakttar dess vandring upp över horisonten dag för dag.

” Idag orkade solen upp över Middagsberget”, kan man höra någon bybo säga. **Middagsberget**, uttal *midäsbä’rje*, har fått sitt namn av att solen från byn syns ovanför berget mitt på dan. Ortnamnet förekommer på ett flertal ställen. (Hos min moster i Södra Bredåker gick vi och plockade bär på *Middagsberget* om hösten.)

”Solen har orkat upp över Roddberget”, sägs man ha sagt och kanske fortfarande säger i gården uppå *Berget* här i Sundom. Där uppe på *Berget* har man en annan utsikt och möjlighet att se solens uppgång än nere i byn.

Roddberget, uttal *råddbä’rje*, ligger rakt ovan *Rodden*.

Rodden, uttal *råddn*, betyder *röjningen*, till storleken mindre än en *ronning*. Den ligger nedom granngården till *Berget*, *Erik Hans* (ärik häsch), på vänster sida av landsvägen som leder till gårdarna bakom Gussön. *Roddberget* betyder alltså ’berget vid Rodden’.

Ronnigen, uttal *rånigen*, heter den stora *röjningen* på ömse sidor om *Kanisbäcken*, som i sitt nedre lopp kallas *Avabäcken*. *Ronningen* är Sundoms vackra ’ladrike’.

Här har varit en mångfald av lador. Fortfarande är ladornas antal stort och de kan sägas stå kvar som minnesmärken över gamla tidens jordbruk.

Else Britt Lindblom

Anslaget

Skidtävling & Årsmöte

Välkommen till årets traditionella skidtävling.

Söndag 19 mars kl 10.00

Platsen är som tidigare vid **Kröger kurvan**. Parkering kommer att beredas nere vid Krögargården. Vänligen parkera på anvisad plats.

Efter skidtävling sker prisutdelning och årsmöte i Bygdegården ca. kl 12.00.

Före årsmötet kan den som önskar köpa träningsoveraller i Bygdegården. Pris:

Medlemmar	Icke medlemmar
200:- barn	350:- barn
250:- vuxna	400:- vuxna

Under årsmötet kommer bland annat förslag till nya stadgar att behandlas. Mer information kommer på årsmötet.

Anmälan senast 10 mars till Mats Frölander på tel 747 77. Medlemsavgiften (100kr enskild, 150kr familj) betalas senast före start.

Väl mött i spåret!

Jörgen Jonsson

Årsmöten

Kallelse till årsmöten för
Sundoms Bygdegårdsförening
och
Sundoms Byautvecklingsgrupp

Tid: Onsdag 8 mars kl 19.00
Plats: Sundoms Bygdegård

Förutom sedvanliga årsmötesförhandlingar med val till styrelser och sektioner bjuds på kaffe med dopp.

Alla bosatta i Sundom är
välkomna!

Styrelserna för:
Sundoms Bygdegårdsförening
Sundoms Byautvecklingsgrupp

Sundom

Fungerar sophämtningen bra??

En del hushåll här i Sundom har problem med att soptunnorna inte töms och man upplever att det är oklart hur tunnorna kan placeras vid vägen. Att hinna röja snö, kanske efter plogbilen, upplevs som ett problem för de som bor en bit från genomfartsvägen. Kanske finns det annat som är oklart när det gäller sophämtningen?

För att på bästa sätt lösa problemen samt att klara ut vad som förväntas av oss "soptunnekunder" och vad vi förväntar oss av "sophämtningen" har vi ordnat en träff med Luleå Kommunala Renhållning.

Vill Du vara med och diskutera eller få information om sophämtningen är Du välkommen till Bydegården

Tisdag den 14 mars klockan 19.00.

Vi bjuder på kaffe

Välkomna!

Byatvecklingsgruppen

Utgivningstidpunkter för Byablaskan 2006

Manusstopp

Torsd 18/5

Torsd 17/8

Torsd 9/11

Utgivning senast

Månd 12/6

Månd 11/9

Månd 4/12

Nästa nummer av

Byablaskan

kommer ut

senast 12/6-06

Manusstopp 18/5-06.

● **Utgivare**

Sundoms Byatvecklingsgrupp

● **Ansvarig utgivare**

Prenumerationsansvarig

Lars Brännström, tel. 745 93

● **Redaktör**

Textredigering/Layout

Maria Jonsson, tel. 745 45

● **Tryck**

Luleå Kommun, Reproavd.

● **Prenumeration**

50:-/år

(Gratis för bofasta i Sundom.)

● **Annonsering**

Helsida 800 kr

Halvsida 400 kr

Kvartssida 200 kr

(Gratis för föreningar och privatpersoner i Sundom.)

● **E-post**

byablaskan@sundom.se

**Bokning av
Sundoms Bydegård**

**Nils Eric Larsson
0920-747 55**